

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۳۰

فصلنامه علمی پژوهشی آفاق فقهات

دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۴، ص ۱۰۶ تا ۱۲۱

قاعده مندی استحکام خانواده در فقه امامیه: تحلیل اصولی و پیامدهای استنباطی

اول: نادعلی ذکاوت‌مند دانشجوی دکتری، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مستقل نجف آباد، استان اصفهان

دوم: سیامک بهارلویی عضو هیئت علمی گروه فقه و حقوق، دانشکده الهیات و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان،

استان اصفهان (نویسنده مسئول)

سوم: حسینعلی امینی عضو هیئت علمی گروه فقه و حقوق، دانشکده الهیات و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مستقل نجف

آباد، استان اصفهان

dr.baharluee@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی در نظام فقهی امامیه، نقشی اساسی در فرایند استنباط احکام و تدوین قوانین مرتبط با خانواده دارد. این پژوهش، با بررسی اصول فقهی و قواعد استنباطی، جایگاه استحکام خانواده را به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل تحلیل می‌کند. مبانی فقهی همچون عدالت، مودت و رحمت، وفای به عهد، نفی عسر و حرج و قاعده لاضرر در تبیین این قاعده، نقش محوری ایفا کرده و موجب انسجام روابط خانوادگی می‌شوند.

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای، مستندات فقهی مرتبط با قاعده مندی استحکام خانواده را بررسی و پیامدهای استنباطی آن را در اجتهاد فقهی امامیه تحلیل می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که استحکام خانواده فراتر از یک اصل اخلاقی، دارای پشتوانه اصولی در فقه اسلامی است و می‌تواند به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل در فرایند اجتهاد مورد استناد قرار گیرد. بررسی تطبیقی احکام خانواده در فقه امامیه و نظام حقوقی ایران نشان می‌دهد که فقدان تبیین دقیق این قاعده در برخی متون حقوقی، موجب چالش‌هایی در رویه‌های قضایی شده است. این پژوهش، ضمن ارائه تحلیلی اصولی از قاعده استحکام خانواده، راهکارهایی برای تقویت جایگاه آن در اجتهاد و قانون‌گذاری ارائه می‌دهد.

کلیدواژه: قاعده استحکام خانواده، فقه امامیه، اصول فقه، اجتهاد، قواعد فقهی، نظام حقوقی ایران.

مقدمه

خانواده یکی از اساسی‌ترین نهادهای اجتماعی است که در آموزه‌های اسلامی و فقه امامیه جایگاه ویژه‌ای دارد. در فقه اسلامی، استحکام خانواده نه تنها یک توصیه اخلاقی، بلکه یک قاعده فقهی مستقل محسوب می‌شود که از اصول و قواعد بنیادین فقهی نشئت گرفته است (صفایی و امامی، ۱۴۰۲: ۴۵). قواعد فقهی همچون عدالت، مودت و رحمت، وفای به عهد، نفی عسر و حرج و قاعده لاضرر، به‌عنوان مبانی قاعده‌مندی استحکام خانواده شناخته شده و نقشی اساسی در حفظ انسجام خانواده و کاهش اختلافات زناشویی ایفا می‌کنند (محقق داماد، ۱۴۰۲: ۷۲).

باین‌حال، یکی از مسائل اساسی در فقه خانواده، تعیین جایگاه استحکام خانواده در فرایند اجتهاد و قانون‌گذاری است. آیا این مفهوم را می‌توان به‌عنوان یک قاعده فقهی الزام‌آور تلقی کرد که بر استنباط احکام و تدوین قوانین تأثیرگذار باشد، یا اینکه صرفاً یک اصل راهنمای اخلاقی است که در برخی احکام خاص مورد توجه قرار می‌گیرد؟ پاسخ به این پرسش، تأثیر مستقیمی بر تدوین قوانین خانواده در نظام حقوقی ایران و رویه‌های قضایی دارد (جوهری، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

این پژوهش تلاش دارد ضمن تبیین استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی، پیامدهای استنباطی آن را در فرایند اجتهاد بررسی کند. یکی از مهم‌ترین چالش‌های فقهی و حقوقی در این زمینه، تأثیر قاعده استحکام خانواده بر استنباط احکام نکاح، طلاق و حقوق زوجین است. این قاعده می‌تواند در تقویت مبانی فقهی احکام خانواده، کاهش اختلافات قضایی و اصلاح رویه‌های حقوقی مؤثر باشد. افزون بر این، بررسی کاربرد قاعده استحکام خانواده در نظام حقوقی ایران و مقایسه آن با دیگر قواعد فقهی مانند قاعده لاضرر و نفی عسر و حرج، می‌تواند زمینه‌ساز اصلاحات تقنینی و تحولات حقوقی شود (فرج‌الله، ۱۳۹۸: ۱۱۵).

بنابراین، پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه مطالعات فقهی و حقوقی، به بررسی ابعاد اصولی و پیامدهای استنباطی قاعده استحکام خانواده پرداخته و راهکارهایی برای تقویت جایگاه آن در فرایند اجتهاد و قانون‌گذاری ارائه می‌دهد.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در زمینه حقوق خانواده و مبانی فقهی آن انجام شده است؛ اما بسیاری از این مطالعات، استحکام خانواده را به‌عنوان یک مفهوم کلی بررسی کرده‌اند و کمتر به جایگاه آن به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل پرداخته‌اند. این در حالی است که بررسی استحکام خانواده از منظر اصول فقهی و تأثیر آن در اجتهاد، می‌تواند چارچوبی روشن برای تحلیل حقوق خانواده در فقه امامیه و نظام حقوقی ایران فراهم کند.

صفایی و امامی (۱۴۰۲) در اثر خود با عنوان «مختصر حقوق خانواده»، به بررسی اصول فقهی تأثیرگذار در احکام خانواده پرداخته‌اند، اما استحکام خانواده را به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل تحلیل نکرده‌اند (صفایی و امامی، ۱۴۰۲: ۹۸). از سوی دیگر، محقق داماد و شفعی‌زاده (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل جایگاه استحکام خانواده در نظام حقوقی ایران»، این مفهوم را در

چارچوب سیاست‌های تقنینی بررسی کرده‌اند، اما به تحلیل اصولی و پیامدهای استنباطی آن در اجتهاد فقهی پرداخته‌اند (محقق داماد و شفعی‌زاده، ۱۴۰۲: ۷۵).

در پژوهشی دیگر، جواهری (۱۳۹۸) در کتاب «مبانی فقهی و حقوقی خانواده در اسلام»، قواعد فقهی مرتبط با تحکیم خانواده را از جمله قاعده لاضرر و قاعده نفی عسر و حرج بررسی کرده است؛ اما این قواعد را به‌عنوان مبانی استحکام خانواده تحلیل نکرده و جایگاه استحکام خانواده را در قالب یک قاعده مستقل مورد بررسی قرار نداده است (جواهری، ۱۳۹۸: ۱۳۲).

فرج‌الله (۱۳۹۸) در کتاب «حقوق خانواده در جمهوری اسلامی ایران»، ضمن بررسی ابعاد تقنینی و سیاست‌های حقوقی در حمایت از خانواده، تأکید کرده است که عدم تبیین دقیق مبانی فقهی استحکام خانواده در برخی قوانین، موجب ابهامات حقوقی و چالش‌های قضایی شده است (فرج‌الله، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

حسنوندیان (۱۴۰۲) در مقاله «تبیین مفهومی حقوق خانواده و استحکام آن از منظر قرآن و حقوق مدنی»، با استناد به نصوص فقهی و آیات قرآن، نشان داده است که فقهای امامیه، اصل استحکام خانواده را نه تنها یک امر اخلاقی، بلکه به‌عنوان یک الزام شرعی مورد توجه قرار داده‌اند (حسنوندیان، ۱۴۰۲: ۸۹). با این حال، وی نیز ابعاد اجتهادی و اصول فقهی قاعده استحکام خانواده را بررسی نکرده است.

بررسی این پیشینه نشان می‌دهد که پژوهش‌های پیشین عمدتاً به اصول کلی استحکام خانواده پرداخته‌اند و ضرورت استخراج این مفهوم به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل و تأثیر آن در فرایند اجتهاد، کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. این پژوهش تلاش دارد تا با تکیه بر منابع فقه امامیه و مبانی اصولی، استحکام خانواده را به‌عنوان یک قاعده فقهی استخراج کرده و تأثیر آن را در استنباط احکام فقهی، اجتهاد و تدوین قوانین خانواده در نظام حقوقی ایران بررسی کند.

نوآوری پژوهش

• تبیین استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل و فراتر از یک اصل اخلاقی در فقه امامیه.

• تحلیل اصول فقهی و روش‌های استنباطی مؤثر در تقویت جایگاه این قاعده در اجتهاد.

• بررسی ظرفیت‌های فقهی و حقوقی برای نهادینه‌سازی این قاعده در قوانین خانواده ایران و اصلاح رویه‌های قضایی.

ضرورت و اهداف پژوهش

• ضرورت فقهی: بررسی مبانی اصولی و قواعد فقهی مرتبط با استحکام خانواده و تحلیل نقش آن در استنباط احکام و اجتهاد در فقه امامیه.

• ضرورت حقوقی: تحلیل تأثیر قاعده استحکام خانواده بر قوانین خانواده ایران و ارائه راهکارهای تقنینی برای تقویت جایگاه آن در سیاست‌گذاری‌های حقوقی.

- ضرورت اجتماعی: بررسی نقش اجرای این قاعده در کاهش اختلافات خانوادگی، کاهش نرخ طلاق و افزایش انسجام اجتماعی در جامعه اسلامی.

پرسش‌های پژوهش

- سؤال اصلی: آیا قاعده استحکام خانواده در فقه امامیه دارای مبانی اصولی کافی برای تبدیل شدن به یک قاعده فقهی مستقل در فرایند اجتهاد است؟

- سؤالات فرعی: ۱. این قاعده چه تأثیری بر استنباط احکام فقهی نکاح، طلاق و سایر مقررات حقوق خانواده دارد؟ ۲. چه تفاوتی میان استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی و سایر قواعد فقهی مرتبط با خانواده مانند قاعده لاضرر و نفی عسر و حرج وجود دارد؟ ۳. چه راهکارهایی برای نهادینه‌سازی این قاعده در نظام حقوقی ایران و افزایش ضمانت اجرایی آن وجود دارد؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. قاعده استحکام خانواده در فقه امامیه، نه تنها یک اصل اخلاقی، بلکه دارای مبانی اصولی و روش‌های اجتهادی کافی برای تبدیل شدن به یک قاعده فقهی مستقل است.
۲. پذیرش این قاعده در فرایند اجتهاد، می‌تواند موجب تحول در استنباط احکام مرتبط با خانواده، به‌ویژه در مسائل نکاح، طلاق و حقوق زوجین شود.
۳. نهادینه‌سازی این قاعده در نظام حقوقی ایران، می‌تواند موجب اصلاح رویه‌های قضایی، افزایش حمایت قانونی از بنیان خانواده و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از تزلزل خانواده شود.

۱. مبانی فقهی استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی

فقه امامیه، خانواده را به‌عنوان یکی از نهادهای بنیادین جامعه اسلامی معرفی کرده و برای حفظ و استحکام آن، اصول و قواعد متعددی را ارائه داده است. با این حال، یکی از چالش‌های اساسی این است که آیا استحکام خانواده را می‌توان به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل در نظر گرفت یا اینکه این مفهوم صرفاً در قالب اصول کلی و اخلاقی تعریف شده است؟ این بخش تلاش دارد با استناد به منابع معتبر فقهی، مبانی اصولی قاعده استحکام خانواده را بررسی کرده و جایگاه آن را به‌عنوان یک قاعده فقهی استخراج کند.

۱.۱. تعریف قاعده فقهی و معیارهای شناسایی آن

قاعده فقهی، یک اصل کلی مستخرج از منابع شرعی است که بر ابواب مختلف فقهی حاکم بوده و در استنباط احکام شرعی نقش دارد (محقق داماد، ۱۴۰۲: ۸۹). برای شناسایی یک قاعده فقهی، باید معیارهای زیر بررسی شود:

- کلیت و شمول: قاعده باید قابلیت تعمیم بر موضوعات مختلف را داشته باشد.

● استناد به نصوص شرعی: قاعده باید مستند به آیات و روایات معتبر باشد.

● کاربرد در استنباط احکام: قاعده باید در استدلال‌های فقهی و اجتهاد قابل استفاده باشد.

با در نظر گرفتن این معیارها، استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده فقهی، واجد شرایط فوق است؛ زیرا در نصوص شرعی مورد تأکید قرار گرفته و در استنباط احکام مربوط به حقوق زوجین، طلاق، نفقه و حضانت کاربرد دارد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۳۱۲).

۱.۲. استحکام خانواده در نصوص شرعی

مبانی قرآنی و روایی استحکام خانواده، نشان‌دهنده اهمیت این مفهوم در شریعت اسلامی است:

۱. آیه ۲۱ سوره روم:

«وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً...»

این آیه بر لزوم محبت و همدلی در خانواده تأکید دارد و اساس استحکام خانواده را در مودت و رحمت میان زوجین معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۴: ۳۲۴).

۲. حدیث نبوی:

«لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ»

این حدیث نشان‌دهنده لزوم جلوگیری از آسیب‌های خانوادگی و حمایت از حقوق زوجین است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۲۹۲).

۳. قاعده نفی عسر و حرج:

قرآن کریم در آیه ۷۸ سوره حج می‌فرماید:

«وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»

این قاعده بر ضرورت رفع سختی‌های غیرمتعارف در زندگی زناشویی تأکید دارد و مبنای حقوقی برای امکان طلاق در شرایط دشوار فراهم می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).

۱.۳. جایگاه استحکام خانواده در میان قواعد فقهی مرتبط

در فقه امامیه، قواعد فقهی نقش اساسی در استنباط احکام شرعی دارند. قاعده استحکام خانواده، ارتباط تنگاتنگی با قاعده لاضرر، قاعده نفی عسر و حرج، قاعده وفای به عهد و قاعده عدالت دارد. بررسی این ارتباط‌ها می‌تواند جایگاه و اهمیت استحکام خانواده را در نظام اجتهادی فقه امامیه روشن سازد.

۱.۳.۱. مقایسه قاعده استحکام خانواده با قاعده لاضرر

قاعده لاضرر، که از حدیث مشهور «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» استخراج شده، یکی

از مهم‌ترین قواعد فقهی در حوزه حقوق خانواده است. اگر اعمال حق طلاق از سوی زوج موجب ضرر جبران‌ناپذیر به زوجه گردد، می‌توان بر اساس قاعده لاضرر از وقوع چنین طلاقی جلوگیری کرد (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸: ۳۷۰).

۱.۳.۲. مقایسه قاعده استحکام خانواده با قاعده نفی عسر و حرج

قاعده نفی عسر و حرج تصریح می‌کند که زندگی زناشویی نباید موجب سختی غیرقابل تحمل برای یکی از طرفین باشد. این قاعده در مشروعیت طلاق زوجه‌ای که زندگی مشترک برای او غیرقابل تحمل شده است، کاربرد دارد (محقق داماد، ۱۴۲۲ق: ۱۵۳).

۱.۳.۳. مقایسه قاعده استحکام خانواده با قاعده وفای به عهد

ازدواج، به‌عنوان یک عقد لازم، تحت شمول قاعده وفای به عهد قرار دارد. در صورتی که پایبندی به تعهدات زناشویی منجر به آسیب شود، باید میان این قاعده و قاعده استحکام خانواده تعادل ایجاد گردد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱: ۲۲۱).

۱.۳.۴. مقایسه قاعده استحکام خانواده با قاعده عدالت

قاعده عدالت، اصل بنیادین در رعایت حقوق و تکالیف زوجین است. اگر مردی عدالت را در پرداخت نفقه، حسن معاشرت و رعایت حقوق همسر رعایت نکند، استحکام خانواده دچار خدشه خواهد شد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰: ۲۴۸).

۲. کاربرد قاعده استحکام خانواده در استنباط احکام فقهی

قاعده استحکام خانواده، به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل، در فرایند اجتهاد و استنباط احکام شرعی مرتبط با نهاد خانواده نقش اساسی ایفا می‌کند. این قاعده، در کنار سایر قواعد فقهی، مبنای تصمیم‌گیری در حوزه‌های مختلف حقوق خانواده از جمله نکاح و طلاق، حقوق و تکالیف زوجین، حضانت و نفقه قرار می‌گیرد. در این بخش، تأثیر این قاعده بر این احکام بررسی می‌شود.

۲.۱. تأثیر قاعده استحکام خانواده بر احکام نکاح و طلاق

۲.۱.۱. استحکام خانواده و تأکید بر دوام عقد نکاح

در فقه اسلامی، نکاح یکی از مهم‌ترین عقود لازم محسوب می‌شود و نه تنها وسیله‌ای برای تشکیل خانواده، بلکه زمینه‌ساز تحقق مودت و رحمت میان زوجین است. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»
(روم: ۲۱)

این آیه، استمرار و پایداری نکاح را لازمه تحقق مودت و رحمت میان زوجین می‌داند. فقهای امامیه نیز تأکید دارند که اصل در نکاح، استمرار و حفظ آن است (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲: ۲۵۳).

بر این اساس، برخی احکام فقهی که در راستای استحکام نکاح وضع شده‌اند عبارت‌اند از:

- نهی از طلاق غیر ضروری و تأکید بر لزوم تلاش برای اصلاح روابط زوجین (نساء: ۳۵).
- ممنوعیت طلاق در دوران عادت ماهانه، به منظور جلوگیری از طلاق عجولانه (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲: ۳۵).

۲.۱.۲. محدودیت‌های طلاق در پرتو قاعده استحکام خانواده

طلاق در فقه امامیه هر چند مشروع است، اما مبعوض‌ترین حلال نزد خداوند تلقی شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶: ۵۴). این مسئله، ریشه در اصل استحکام خانواده دارد که ایجاب می‌کند طلاق، تنها در شرایطی انجام شود که دوام زندگی غیر ممکن باشد.

قاعده استحکام خانواده، در اینجا با قواعدی همچون «نفی عسر و حرج» و «لا ضرر» تعامل دارد:

- اگر زوجه در زندگی دچار عسر و حرج شدید شود (مثلاً سوء معاشرت زوج یا عدم پرداخت نفقه)، امکان فسخ عقد یا صدور حکم طلاق برای وی وجود دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰: ۲۴۸).

- در مواردی که طلاق می‌تواند موجب فروپاشی اجتماعی یا تضرر فرزندان شود، فقها راهکارهایی همچون طلاق رجعی (برای ایجاد فرصت بازگشت به زندگی مشترک)، الزام به داوری (نساء: ۳۵) و تلاش برای اصلاح میان زوجین را پیشنهاد کرده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۲۶۷).

۲.۲. تأثیر قاعده استحکام خانواده بر حقوق و تکالیف زوجین

۲.۲.۱. لزوم رعایت حقوق متقابل برای حفظ استحکام خانواده

حقوق و تکالیف متقابل زوجین، همچون نفقه، حسن معاشرت، تمکین و وفای به عهد، همگی تحت تأثیر قاعده استحکام خانواده قرار دارند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

«وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹)

فقها این آیه را مبنای لزوم حسن معاشرت میان زوجین قرار داده‌اند (طوسی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۲۵۸). مطابق قاعده استحکام خانواده:

- زوج موظف است با پرداخت نفقه و تأمین نیازهای مادی زوجه، از تزلزل زندگی مشترک جلوگیری کند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۴۴۷).
- زوجه نیز موظف به حسن معاشرت و تمکین متعارف است تا پایه‌های خانواده مستحکم بماند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱: ۲۱۲).

۲.۳. تأثیر قاعده استحکام خانواده بر حضانت و نفقه

۲.۳.۱. قاعده استحکام خانواده و حضانت فرزندان

در فقه امامیه، حضانت نه تنها یک حق، بلکه یک تکلیف برای والدین محسوب می‌شود. بر اساس قاعده استحکام خانواده، هدف از حضانت، تأمین رشد عاطفی و معنوی کودک در محیطی پایدار و آرام است.

• فقها بر اولویت مادر در حضانت تا سن هفت سالگی تأکید کرده‌اند؛ زیرا در این دوران، کودک بیشترین نیاز را به محبت و مراقبت مادر دارد (طوسی، ۱۴۱۷ق، ج ۶: ۵۶).

• در صورت تعارض میان حق والدین و مصلحت کودک، مصلحت کودک ارجحیت دارد؛ زیرا این امر با قاعده استحکام خانواده همخوانی دارد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۳۲۱).

جمع‌بندی

قاعده استحکام خانواده، در استنباط احکام فقهی مرتبط با نکاح، طلاق، حقوق زوجین، حضانت و نفقه نقش کلیدی دارد. بر اساس این قاعده:

• اصل بر دوام نکاح و جلوگیری از طلاق غیرضروری است، مگر در مواردی که استمرار زندگی زناشویی موجب عسر و حرج شدید شود.

• حقوق و تکالیف زوجین بر مبنای این قاعده تنظیم شده است و هرگونه سوءمعاشرت یا ترک وظایف زناشویی، نقض این قاعده محسوب می‌شود.

• حضانت و نفقه فرزندان، در راستای تأمین استحکام خانواده، اولویت دارد و تصمیم‌گیری در این زمینه باید بر اساس مصلحت کودک و پایداری خانواده باشد.

۳. استناد به آیات و روایات در تأیید قاعده استحکام خانواده

قاعده استحکام خانواده، یکی از اصول بنیادین در فقه امامیه است که در آیات و روایات متعددی بر اهمیت آن تأکید شده است. این قاعده، نه تنها یک اصل راهنمای اخلاقی، بلکه یک معیار کلان در استنباط احکام فقهی محسوب می‌شود. در این بخش، با تکیه بر نصوص شرعی و تحلیل اصولی، جایگاه قاعده استحکام خانواده در فرایند اجتهاد بررسی شده و نظریه جدیدی در باب ماهیت این قاعده ارائه می‌گردد.

۳.۱. نظریه نوین: قاعده استحکام خانواده به‌عنوان قاعده فقهی ترکیبی (اصل قاعده‌ساز)

با بررسی آیات و روایات مرتبط با استحکام خانواده، می‌توان این قاعده را نه تنها به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل، بلکه به‌عنوان یک «اصل قاعده‌ساز» در نظر گرفت. قاعده استحکام خانواده، یک قاعده ترکیبی است که ابعاد مختلف اخلاقی، حقوقی و شرعی را در بر می‌گیرد.

شواهد قرآنی:

آیه ۲۱ سوره روم: «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً...»

این آیه، مبنای اصلی قاعده استحکام خانواده است و نشان می‌دهد که حفظ بنیان خانواده یک ضرورت شرعی است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۴: ۳۲۴).

شواهد روایی:

حدیث نبوی: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ»

این حدیث، مبنای قاعده لاضرر است و نشان می‌دهد که هرگونه تصمیم یا اقدامی که موجب آسیب به بنیان خانواده شود، باید ممنوع باشد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۲۹۲).

قاعده نفی عسر و حرج:

آیه ۷۸ سوره حج: «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»

این قاعده تأکید دارد که استمرار زندگی زناشویی نباید به مشقت شدید و غیرقابل تحمل برای یکی از طرفین منجر شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).

۳.۲ یافته‌های علمی جدید

۳.۲.۱ تأثیر قاعده استحکام خانواده بر توسعه روش اجتهادی در فقه امامیه

بررسی مبانی قرآنی و روایی نشان می‌دهد که قاعده استحکام خانواده، نه تنها یک اصل راهنمای اخلاقی نیست، بلکه دارای قابلیت اجرایی در فرایند اجتهاد نیز هست. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این قاعده می‌تواند در تحلیل مسائل فقهی خانواده، به عنوان یک معیار کلان مورد استناد قرار گیرد و مسیر استنباط احکام را تغییر دهد.

مثال تطبیقی در اجتهاد: اگر اعمال حق طلاق از سوی زوج موجب ضرر جبران‌ناپذیر به زوجه گردد، بر اساس قاعده استحکام خانواده، فقیه می‌تواند حکم به محدودیت طلاق در این شرایط دهد (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸: ۳۷۰).

۳.۲.۲ توسعه مفهوم استحکام خانواده در فقه تطبیقی

مطالعات تطبیقی میان نظام حقوقی ایران و سایر نظام‌های اسلامی نشان می‌دهد که فقه امامیه، بیشترین ظرفیت را در پذیرش قاعده استحکام خانواده به عنوان یک اصل کلان دارد. در برخی مکاتب فقهی، قواعدی مانند «المصلحة المرسله» یا «سد الذرائع» برای حفظ بنیان خانواده استفاده می‌شود؛ اما در فقه امامیه، ظرفیت استناد مستقیم به آیات و روایات در جهت شکل‌دهی به قاعده استحکام خانواده، بسیار قوی‌تر است (محقق داماد، ۱۴۲۲ق: ۱۵۳).

۳.۲.۳ نقش قاعده استحکام خانواده در سیاست‌گذاری حقوقی

تحلیل قوانین مرتبط با خانواده در ایران نشان می‌دهد که عدم پذیرش استحکام خانواده به عنوان یک قاعده فقهی مستقل، منجر به ابهام در برخی رویه‌های قضایی شده است.

مثال حقوقی: در نظام حقوقی ایران، ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی تصریح می‌کند که: «در صورتی که دوام زوجیت موجب عسر و حرج زوجه باشد، وی می‌تواند به دادگاه مراجعه کرده و

تقاضای طلاق کند.»

این ماده، بر اساس قاعده نفی عسر و حرج و استحکام خانواده تنظیم شده است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۲۳۸). پذیرش رسمی این قاعده در نظام حقوقی ایران، می‌تواند نقش بسزایی در تنظیم و اصلاح قوانین مرتبط با ازدواج، طلاق، نفقه، حضانت و سایر مقررات مربوط به خانواده ایفا کند.

۳.۲.۴. نتیجه‌گیری

بررسی آیات و روایات نشان می‌دهد که:

۱. قاعده استحکام خانواده، یک قاعده ترکیبی است که سایر قواعد فقهی همچون لاضرر، وفای به عهد، عدالت و نفی عسر و حرج را تحت تأثیر قرار می‌دهد.
۲. این قاعده، قابلیت استفاده در اجتهادات نوین فقهی را دارد و می‌تواند به‌عنوان یک اصل کلان در سیاست‌گذاری حقوق خانواده به کار رود.
۳. پذیرش این قاعده در نظام حقوقی ایران، می‌تواند باعث اصلاح رویه‌های قضایی، کاهش نرخ طلاق و افزایش حمایت از بنیان خانواده شود.

۴. پیشنهادهای فقهی برای تقویت قاعده استحکام خانواده در اجتهاد معاصر

با توجه به یافته‌های پژوهش، لازم است قاعده استحکام خانواده نه تنها به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل، بلکه به‌عنوان یک معیار کلان در اجتهاد معاصر و فقه حکومتی مورد توجه قرار گیرد. این قاعده می‌تواند در استنباط احکام نوین، سیاست‌گذاری حقوقی، حل تعارضات خانوادگی و تدوین مقررات جدید در حوزه خانواده، نقش اساسی ایفا کند.

۴.۱. شیوه‌های استفاده از این قاعده در فقه حکومتی

فقه حکومتی، به‌عنوان رویکردی کارآمد در اجتهاد شیعی، بر تنظیم احکام شرعی بر اساس نیازهای اجتماعی و شرایط زمانی تأکید دارد. قاعده استحکام خانواده، به‌عنوان یک اصل قاعده‌ساز، می‌تواند در دو سطح اجتهاد فردی و اجتهاد حکومتی به کار گرفته شود.

۴.۱.۱. ضرورت بازتعریف قواعد فقهی مرتبط با خانواده در نظام حقوقی ایران

با توجه به اهمیت قاعده استحکام خانواده، پیشنهاد می‌شود:

- تصویب قاعده استحکام خانواده به‌عنوان یک قاعده رسمی در حقوق خانواده ایران، به‌گونه‌ای که مبنای استدلال قضات در دعاوی خانوادگی قرار گیرد (محقق داماد، ۱۴۲۲ق: ۱۵۳).
- ایجاد وحدت رویه در استناد به این قاعده در آرای دیوان عالی کشور، برای جلوگیری از تشتت در آرای محاکم.
- بازنگری در مواد قانونی مربوط به نکاح و طلاق، با تکیه بر قاعده استحکام خانواده و منع طلاق‌های غیرضروری (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۲۶۷).

۴.۱.۲. تطبیق این قاعده با مقتضیات زمان در فقه حکومتی

با توجه به تحولات اجتماعی، لازم است که قاعده استحکام خانواده در اجتهادات جدید فقهی مورد توجه قرار گیرد و با نیازهای روز جامعه تطبیق داده شود. برخی پیشنهادهای عملی در این زمینه عبارت‌اند از:

- ایجاد کارگروه‌های فقهی-حقوقی در حوزه‌های علمیه و مراکز پژوهشی برای بررسی نحوه استفاده از این قاعده در حل مسائل نوظهور خانواده (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).
- تدوین متون آموزشی در حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها، برای آموزش فقه استحکام خانواده به نسل جدید فقیهان و حقوقدانان (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۴: ۳۲۴).
- گنجاندن قاعده استحکام خانواده در سرفصل دروس اجتهاد معاصر و فقه حکومتی.

۴.۲. نقش این قاعده در حل تعارضات خانوادگی

قاعده استحکام خانواده می‌تواند در حل تعارضات خانوادگی، هم در سطح نظری و هم در سطح عملی، مورد استفاده قرار گیرد.

۴.۲.۱. استفاده از قاعده استحکام خانواده در کاهش طلاق

یکی از مشکلات نظام حقوقی ایران، رشد فزاینده طلاق است که در بسیاری از موارد، بدون در نظر گرفتن مصلحت خانواده انجام می‌شود. با پذیرش قاعده استحکام خانواده، می‌توان راهکارهای زیر را اجرایی کرد:

- اجرای طرح حکمیت اجباری قبل از صدور حکم طلاق، بر اساس آیه ۳۵ سوره نساء: «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا»
- افزایش اختیارات قاضی در جلوگیری از طلاق غیرضروری با استناد به قاعده استحکام خانواده (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸: ۳۷۰).
- ترویج فرهنگ اصلاح و سازش در اختلافات زناشویی، با محوریت این قاعده در مشاوره‌های خانوادگی.

۴.۲.۲. حمایت از حقوق کودکان و زنان در دعاوی خانوادگی

یکی از چالش‌های نظام حقوق خانواده، تعیین سرنوشت کودکان پس از طلاق و تأمین نفقه زنان و فرزندان است. در این راستا، قاعده استحکام خانواده می‌تواند مبنای موارد زیر باشد:

- تعیین حضانت بر اساس مصلحت کودک، نه صرفاً بر اساس حقوق والدین (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۳۲۱).
- حمایت قانونی از زنان در مسائل مالی، با تأکید بر استحکام بنیان خانواده (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۴۴۷).

• توسعه بیمه‌های اجتماعی برای زنان سرپرست خانوار، بر اساس فقه حکومتی (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).

نتیجه‌گیری و راهکارهای اجرایی

۱. پذیرش قاعده استحکام خانواده در نظام حقوقی ایران، می‌تواند نقش مؤثری در کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از طلاق داشته باشد.

۲. فقه حکومتی باید از این قاعده در تنظیم قوانین جدید و اصلاح قوانین موجود استفاده کند.

۳. محاکم قضایی باید این قاعده را به‌عنوان مبنای تفسیر قوانین خانواده بپذیرند و از آن در رسیدگی به دعاوی خانوادگی بهره ببرند.

۴. حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها باید آموزش این قاعده را در برنامه‌های درسی خود بگنجانند تا نسل جدید فقیهان و حقوقدانان، با کاربرد آن در اجتهاد و قانون‌گذاری آشنا شوند.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی نهایی

بررسی قاعده استحکام خانواده در فقه امامیه نشان داد که این قاعده، فراتر از یک توصیه اخلاقی، یک قاعده فقهی ترکیبی و اصل قاعده‌ساز است که می‌تواند در استنباط احکام فقهی و تنظیم قوانین حقوق خانواده نقش بنیادینی ایفا کند. با استفاده از آیات قرآنی، روایات معصومین (ع)، قواعد فقهی مرتبط و تحلیل اجتهادی معاصر، این پژوهش به نتایج مهمی دست یافت که در قالب گزاره‌های خبری زیر ارائه می‌شود.

یافته‌های اصلی پژوهش

۱. قاعده استحکام خانواده، به‌عنوان یک قاعده فقهی مستقل، دارای پشتوانه قرآنی و روایی است و در کنار قواعدی همچون لاضرر، نفی عسر و حرج، عدالت و وفای به عهد، در تنظیم روابط خانوادگی تأثیرگذار است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۲۳۸).

۲. برخلاف دیدگاه سنتی که استحکام خانواده را صرفاً یک توصیه اخلاقی می‌داند، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که این قاعده، قابلیت استناد فقهی در اجتهاد و قانون‌گذاری را دارد و می‌تواند مبنای اصلاح قوانین خانواده قرار گیرد (محقق داماد، ۱۴۲۲ق: ۱۵۳).

۳. تحلیل آیات و روایات نشان داد که قرآن کریم، حفظ بنیان خانواده را از طریق مودت، رحمت، حسن معاشرت و حل تعارضات زناشویی واجب دانسته است. این موارد، اساس استحکام خانواده را تشکیل داده و در مواردی چون محدودیت طلاق و لزوم حفظ حقوق زوجین تأثیر مستقیم دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰: ۲۴۸).

۴. پذیرش قاعده استحکام خانواده در نظام حقوقی ایران می‌تواند موجب کاهش نرخ طلاق، بهبود رویه‌های قضایی و تأمین امنیت حقوقی زنان و کودکان شود (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۴۵۵).

۵. در فقه حکومتی، می‌توان این قاعده را به‌عنوان مبنای تفسیر و توسعه قوانین جدید در حوزه خانواده مورد استفاده قرار داد، به‌گونه‌ای که در سیاست‌گذاری‌های حقوقی نیز اثرگذار باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).

پیشنادهای کاربردی بر اساس یافته‌های پژوهش

پیشنادهای فقهی برای استفاده از قاعده استحکام خانواده در اجتهاد معاصر

- تقویت نقش قاعده استحکام خانواده در استنباط احکام نکاح و طلاق، به‌گونه‌ای که در صدور فتاوا، تأکید بیشتری بر پایداری زندگی خانوادگی صورت گیرد (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸: ۳۷۰).

- تبیین جایگاه این قاعده در اجتهادات جدید و استنباط احکام نوظهور خانواده، از جمله مسائل مرتبط با حقوق زنان، حضانت فرزندان و جایگاه پدر و مادر در تربیت فرزند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۴۴۷).

- ایجاد یک نظریه جامع در فقه امامیه تحت عنوان «فقه استحکام خانواده» که در آن، قواعد فقهی مرتبط به‌صورت یک نظام واحد ارائه شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۳۲۱).

پیشنادهای حقوقی برای تقویت جایگاه قاعده استحکام خانواده

- اصلاح و بازنگری قوانین خانواده در نظام حقوقی ایران بر اساس قاعده استحکام خانواده، به‌گونه‌ای که این قاعده در رویه‌های قضایی مورد استناد رسمی قرار گیرد (محقق داماد، ۱۴۲۲ق: ۱۸۷).

- الزام مشاورات خانوادگی و حکمیت قبل از طلاق در محاکم قضایی، به استناد قاعده استحکام خانواده و آیه ۳۵ سوره نساء: «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا».

- گسترش حمایت‌های قانونی از زنان و کودکان بر مبنای این قاعده، به‌ویژه در حوزه نفقه، حضانت و حمایت‌های اجتماعی (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۱۰: ۲۴۸).

پیشنادهای فرهنگی و اجتماعی

- ایجاد کارگروه‌های تخصصی در حوزه‌های علمیه و مراکز حقوقی، برای بسط و توسعه قاعده استحکام خانواده در چارچوب اجتهاد نوین (طوسی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۲۵۸).

- آموزش حقوق و تکالیف زوجین بر اساس فقه استحکام خانواده در نظام آموزشی و رسانه‌های عمومی، به‌منظور کاهش اختلافات زناشویی (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۴۴۷).

- توسعه سیاست‌های حمایتی برای حفظ بنیان خانواده، مانند تسهیل ازدواج و تقویت حمایت‌های اجتماعی برای خانواده‌های در معرض آسیب (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۲: ۳۲۱).

پیشنهاد‌های پژوهشی برای تحقیقات آینده

- بررسی امکان‌پذیری استناد به قاعده استحکام خانواده در تدوین منشور حقوق خانواده در جمهوری اسلامی ایران.
- مطالعه تطبیقی قاعده استحکام خانواده در فقه امامیه و مکاتب فقهی اهل سنت و بررسی تفاوت‌های فقهی در این حوزه.
- تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر پذیرش این قاعده در کاهش نرخ طلاق و افزایش انسجام خانوادگی.
- بررسی ظرفیت‌های استنباطی قاعده استحکام خانواده در اجتهادات نوین فقهی و حقوق تطبیقی.

جمع‌بندی نهایی

نتایج این پژوهش نشان داد که قاعده استحکام خانواده، نه تنها یک قاعده فقهی مستقل، بلکه یک «اصل قاعده‌ساز» است که می‌تواند در توسعه فقه خانواده و تنظیم قوانین حقوقی جدید مورد استفاده قرار گیرد. پیشنهاد‌های ارائه‌شده، می‌توانند مبنای اصلاحات قانونی، اجتهادی و سیاست‌گذاری در حوزه خانواده باشند.

منابع

- ابراهیمی، جواد؛ صفری، علی‌اکبر. (۱۳۹۸). بازخوانی استنباط احکام خانواده با توجه به اصل استحکام خانواده. فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۲۴(۸۶): ۱۰۵-۱۳۲.
- احمدی، حمیدرضا؛ تینات، اقدس. (۱۳۹۳). حقوق متقابل خانواده و جامعه در نظام حقوقی اسلام. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- انصاریان، حسین. (۱۳۹۰). نظام خانواده در اسلام. قم: دارالعرفان.
- بهاور، مهناز. (۱۳۹۸). راهکارهای تقویت خانواده در فقه و حقوق بین‌الملل. تهران: سنجش و دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- جلالی فراهانی، ریحانه؛ محقق داماد، مریم‌السادات. (۱۴۰۲). بررسی حقوق خانواده از منظر اسلام. دوازدهمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در فقه، حقوق و علوم انسانی، تهران.
- حسنونیدیان، علی. (۱۴۰۲). تبیین مفهومی حقوق خانواده و استحکام آن از منظر قرآن و حقوق مدنی. اولین همایش ملی حقوق خصوصی نوین، خمینی‌شهر.
- حکمت‌نیا، محمود. (۱۴۰۰). حقوق زنان و خانواده. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه

اسلامی.

- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
- خاتمی، سید مهدی. (۱۴۰۲). مهارت‌های زندگی در قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
- خزاعی، احمدرضا؛ یوری، زهرا؛ یاقوتی، ابراهیم. (۱۴۰۳). اصول حاکم بر سلامت و استحکام خانواده از دیدگاه فقه و حقوق. فصلنامه مطالعات فقهی میان‌رشته‌ای، ۵(۱): ۷۳-۹۱.
- ری‌شهری، محمد. (۱۳۹۹). استحکام خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث. ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: دارالحدیث.
- سپهری، مرتضی. (۱۴۰۱). ابعاد فقهی و حقوقی تحکیم خانواده در نظام حقوقی ایران. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران.
- صفایی، سید حسین؛ امامی، اسدالله. (۱۴۰۲). مختصر حقوق خانواده. تهران: میزان.
- طوسی، شیخ طوسی. (۱۴۱۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیه. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فرج‌الله، هدایت‌الله. (۱۳۹۸). حقوق خانواده در جمهوری اسلامی ایران. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۵). حقوق خانواده در ایران. تهران: نشر میزان.
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۹۷). تحلیل فقهی اصول حاکم بر حقوق خانواده. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۲). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. قم: دار احیاء التراث العربی.
- یوسفی، علی‌اکبر. (۱۴۰۲). جایگاه اصل استحکام خانواده در فقه شیعه. تهران: پژوهشکده فقه و حقوق اسلامی.